

UDK 316.01:115
316.334.56:115

Izvorni znanstveni rad.
Primljeno: srpanj 2009.
Prihvaćeno: rujan 2009.

SOCIOLOGIJA VREMENA – PREGLED OSNOVNIH IDEJA I KONCEPATA

Ognjen Čaldarović

Odsjek za sociologiju
Filozofski fakultet Zagreb
Ivana Lučića 3
10 000 Zagreb
e-mail: ocaldaro@ffzg.hr

Sažetak

U ovom se prilogu raspravlja o osnovnim dimenzijama posebne sociologije nazvane „sociologija vremena“ koja sve više plijeni pažnju sociologa i drugih društvenih znanstvenika. Vrijeme se u društvenim znanostima vrlo teško može ugraditi u interpretativne analize, iako predstavlja izuzetno značajan faktor u tumačenju motiva i ciljeva ljudskih akcija. Za razliku od vremena izmjereno satom, sociolozi se bave socijalnim vremenom koje se daje raščlaniti na niz zanimljivih kategorija kao npr. osobno vrijeme, vrijeme interakcije, vrijeme rada, slobodno vrijeme, vrijeme „između“, propušteno vrijeme, izgubljeno vrijeme, itd. S obzirom na neizbježnost protoka vremena, ljudski se život tretira u fokusu promjena statusa, ciljeva i situacija s obzirom na godine koje netko „zauzima“. U novijim sociološkim teorijama društva, pojam kompresije vremena (i prostora) se pojavljuje gotovo kao konstanta. Vremena je sve manje, a funkcija, poslova i dužnosti sve više. U perspektivi sociologije vremena, ova i druga pitanja se raspravljaju. Stoga se u ovom radu daje pregled osnovnih kategorija, koncepata te razmišljanja i koncepcija nekih značajnijih autora.

Ključne riječi: vrijeme, sociologija vremena, objektivno vrijeme, subjektivno vrijeme, urbano vrijeme

1. UVOD

Rasprava o temporalnim dimenzijama socijalnog života s pravom je proglašena zapuštenom, ali stalno prisutnom temom (Bergemann, 1992). Osnovne kategorije prošlosti, sadašnjosti i budućnost prisutne su u svakoj socijalnoj situaciji, odnosno, svaka je socijalna situacija temporalizirana. Iako se većina socioloških istraživanja odnosi na sadašnjost, mnogobrojna su istraživanja i iz prošlih vremena, a najrjeđa, odnosno gotovo nepostojeća, su ona koja govore o budućnosti. Ovaj posljednji aspekt izostaje prvenstveno zbog niske prediktivne moći društvenih znanosti uopće, pa stoga i sociologije. Vrijeme je najčešće nedostajuća varijabla u socijalnim istraživanjima, pa je sociologija na određen način „slobodna od vremena“. Sociološka analiza prije svega je sinkronijska,

a ne dijakronijska, a rijetko i longitudinalna. Najčešće se radi o analizama „izrezaka u vremenu“, odnosno o kretanju „unatrag“ ili u sadašnjici. Kao eksplanatorna varijabla pak, temporalnost je uglavnom isključena iz analize ili je uzeta kao post hoc objašnjenje. No, „lokalne pretpovijesti“ socijalnih situacija ne samo da je nužno poznavati da bi se sadašnjost interpretirala, nego one upravo predstavljaju primjer temporaliziranja socijalne analize.

Fizički se vrijeme ustanovljava u odnosu na neke prirodne mijene (dan-noć, mjesec, sezone, i sl.), a socijalno u odnosu na, na primjer, neke (socijalne) događaje. Fizičko je vrijeme homogeno, dok je socijalno heterogeno, odlikovano različitim ritmovima i prekidima. Upotreba kalendara povezuje fizičko i socijalno vrijeme. Uz pomoć ovog tehničkog sredstva, određujemo socijalne događaje u odnosu na druge događaje i fizički kalendar u kojem vršimo selekciju socijalnih događaja nama od značaja (na primjer, nešto što se dogodilo prije ... poslije ... rata). O temporalitetu se može raspravljati i kroz prizmu razmišljanja o tome da li je vrijeme objektivni ili subjektivni fenomen? U obranu subjektivnog doživljavanja vremena možemo istaknuti da je ljudsko trajanje, ljudski život, temporalno višedimenzionalan, opterećen mnogobrojnim individualiziranim iskustvima, pa se na taj način objektivno (fizičko) trajanje vremena „subjektivizira“ pretvarajući se u niz načelno povezanih subjektivnih temporalnih iskustava koji se razvijaju tijekom trajanja života. U tom „trajanju“, čini se da vrijeme nekada protječe brzo ili usporeno, „stoji“ ili „juri“, obzirom na činjenicu da li se osoba nalazi, na primjer, u mladosti, srednjoj životnoj dobi ili u starosti. Subjektivni doživljaj protoka vremena je individualiziran i subjektiviziran, uronjen u tijek vremena socijalnog okruženja i njegova interpretacija podložna je utjecaju mnogih varijabli. Ova objašnjenja i primjeri govore u prilog tezi da se nužni objektivni protok vremena (objektivno vrijeme) uvijek subjektivizira, personalizira i podvrgava subjektivnim dimenzioniranjima protoka vremena, a tok (objektivnog) vremena neumitno i neprekinuto teče, bez obzira na to kako ga mi doživljavali ili dijelili.

U ovom prilogu namjera nam je raspraviti o osnovnim aspektima temporalne dimenzije u sociologiji, odnosno o osnovnim dimenzijama problematike „sociologije vremena“, a u nastavku ćemo posebnu pažnju posvetiti urbanom vremenu, odnosno urbanom temporalitetu.

2. O OSNOVNIM KONCEPTIMA SOCIJALNOG VREMENA

Već smo istakli da postoji bitna razlika između „objektivnog“ i „socijalnog“ vremena. Vrijeme *mjereno satom* razlikuje se od vremena mjenog socijalnim tijekom događaja. Primjeri iz antropologije pokazuju da ne postoji direktna korelacija između socijalnog vremena i vremena mjenog satom. U suvremenom društvu, (modernom vremenu), socijalni život se raspoređuje u kvantitativne vremenske jedinice aktivnosti koje se povezuju vremenom koje se često proglašava „izgubljenim vremenom“, odnosno vremenom „između“, vremenom utrošenim na dolazak ili odlazak s jednog definiranog isječka vremena na drugi (obaveze, sastanci, putovanja...). Vrijeme u socijalnom smislu je i

cirkularno (cikličko), budući se sve rađa, živi i umire. Vrijeme je stoga cirkularno, a ne linearno; ono je biološko, a ne mehaničko, „široko“ i varijabilno a ne homogeno i definitivno (Adam, 1990). Veći dio cirkularnog socijalnog vremena osniva se na analogijama i usporedbama - na primjer, vrijeme se mjeri od (početka) nekog značajnog socijalnog događaja (od njega, prije ili poslije njega) ili pak analogijski (prošlo je isto toliko vremena kao i između dva ranija događaja). Vrijeme se sve više „mehanizira“ jer se sve više mjeri isključivo satom, a ne izmjenom događaja koji se nižu. Socijalno vrijeme se može shvatiti i kao *linearno vrijeme*, odnosno kao ireverzibilni tok - nema nikakvog povratka unatrag, vrijeme nepovratno protječe i više se ne vraća. Vrijeme se u ovom smislu može sagledati i kao „vrijedna roba“, osjetljiv resurs koji se nepovratno troši. Industrijski kapitalizam definitivno je učvrstio ideju linearnog vremena. Za industrijsku eru, prošlost je neponovljiva, sadašnjica je podložna intervencijama, a budućnost je puna mogućnosti. Vrijeme se čini *homogenim* - ono je objektivno, mjerljivo i djeljivo na elemente. Ono je kvantitativno, a njegove vremenske jedinice su konačne. Fenomen osjećaja „nedostataka vremena“ u suvremenom društvu dovodi do koncentriranja i segregiranja vremena. Vrijeme se dijeli u „posebna vremena“ koja se troše i posvećuju posebnim situacijama, a one su ograničene ne samo svojim tijekom, nego i vremenom koje je za njih bilo predviđeno. Sat kao neizbježni pratilac mjerenja vremena, omogućio je planiranje i povećao stupanj prediktibilnosti događanja.

Osobno vrijeme, odnosno osobni doživljaj objektivnog protoka vremena, također nije homogen - osobne historije i životne priče nisu nikada u potpunosti završene za trajanja fizičkog života pojedinca. O takvim situacijama govori i etnometodologija i princip „i tako dalje“ (etc princip) koji ona apostrofira. Osobno je vrijeme i krajnje diferencirano - podložno je kompresiji (brzo događanje) ili istezanju (*stretching*, A. Giddens) - situacije za koje se čini da predugo traju, primjerice čekanje, neugodan razgovor, očekivanje.... Osobno se vrijeme doživljava dvojako: s jedne strane, život započinje, razvija se i jednom prestaje. No, ovi obrasci neizbježnog *biološkog vremena* su transformirani u socijalno i psihološki definirane stupnjeve i osobne identitete koje čine elemente socijalne, a ne biološke biografije. S druge strane, očigledno je da osobno socijalno vrijeme govori o našim socijalnim biografijama koje ga oblikuju. *Biografije pojedinaca* slijede specifične, u društvu postavljene „vremenske staze“ (tokove) i u njih se uklapaju. Iz takvog slijeda utabanih „staza“ nastaju rasporedi vremena i aktivnosti. Socijalne biografije pojedinaca obilježene su ulascima i prolascima kroz statute, različite raspoložive položaje u određenom društvu, u presjeku vremena, ali koji su ovisni i o spolu, rasi, starosti pojedinca, no koji su omeđeni i mnogobrojnim socio-kulturnim karakteristikama društvenog ustroja. Raspoređenost pojedinačnih statusa u vremenu čini zapravo nečiju karijeru. Osobno vrijeme, prelomljeno kroz socijalno vrijeme, rapidno se mijenja od rođenja do odraslog doba, a sporije kasnije kada osoba prolazi kroz manji broj statusa. No, kasnije se ritam ubrzava s biološkim promjenama (smrću, na primjer, bračnog partnera, preseljenjem, starenjem, slabljenjem zdravlja, bolešću, i sl.).

Većina *statusa* ima i svoju temporalnu dimenziju - osobe su postavljene (izabrane) na određene položaje na određeno vrijeme (na primjer, princip reizbornosti na sveučilištu, u politici, rukovodnim djelatnostima). Važno je uočiti da su socijalni statusi regulirani i

socijalnim vremenom - bez obzira na uspješnost ili neuspješnost pojedinca koji zauzima neki socijalni položaj, njegovo statusno trajanje ograničeno je vremenski na točno određen period. U tom smislu, u društvu postoji socijalno očekivanje omeđeno socijalnim vremenom u kojem će neka osoba promijeniti pojedine statuse. Stoga tipična karijera neke osobe započinje rođenjem (najčešće u bolnici čija je aktivnost - rad određen vremenom - satom), zatim se uključuje u školski ritam, sveučilište, svijet rada, i na koncu u svijet umirovljenika.

Interakcijsko vrijeme se pojavljuje onda kada dvije ili više osoba komuniciraju. Ono je intersubjektivno i samo je djelomično pod kontrolom svake osobe. Posvećivanje adekvatne količine objektivnog vremena različitim osobama (poznanci, prijatelji, članovi obitelji i sl.) mora biti kontinuirano, jer bi prestanak stalnosti posvećivanja pažnje (i vremena) mogao dovesti do redefiniranja tipa socijalnog kontakta između dvaju osoba (npr. ako nekome bliskom samo dobacite „bok!“ ili ga uopće ne pozdravite prigodom susreta - radi se također o primjeru etnometodološkog eksperimenta). „Organizacijsko vrijeme“ također je tip interakcijskog vremena, no s njim se ne smije miješati u svom socijalnom značenju („interakcijsko vrijeme“ se, u okviru dnevnog radnog ritma ne smije protegnuti na štetu organizacijskog vremena, na primjer, produživanjem pauze za ručak).

Svi socijalni događaji su vremenski definirani. Takva se definiranost naziva vremenskom ugrađenošću, vremenskom ukotvljenošću (*time embeddedness*). Radi se zapravo o procjeni tipa ponašanja u odnosu na vrijeme koje nekome stoji na raspolaganju za izvedbu neke aktivnosti. Ako je više osoba povezano sličnim tipom vremenske ukotvljenosti, to utječe na tip interakcije i temporalnu dimenziju susreta. Socijalno vrijeme se odvija i u specifičnim ciklusima. U tom je smislu korisno razlikovati *kulturnu i institucionalnu konstrukciju socijalnog vremena*. Kulturna konstrukcija socijalnog vremena operira s cikličkim shvaćanjem vremena, a institucionalna (organizacijska) s linearnim (Adam, 1990). Posebno je interesantna budućnost - ona nije „bezbojna“, ona je puna naših nada, strahova i aspiracija, koje se realiziraju našim aktivnostima u protjecanju vremena. Budućnost tako zamišljamo kao „blokove“ smišljenog vremena i događaja jer pokušavamo vrijeme osmisliti, a s njim i naše aktivnosti, a time i tijek naših života. Oko tih blokova organiziramo osnovne cikluse vremena i aktivnosti: *dnevni ritam, tjednu rutinu i godišnje sezone*. Dnevni se ritam oslanja na dva neizbježna organska elementa: buđenje i spavanje i razvija se shodno „dnevnom planu“ socijalnih aktivnosti koje su uglavnom podvrgnute raspoređivanju isječaka vremena koji se mjere pomoću sata. Tjedna rutina je rezultat dnevnog ritma umnoženog 7. puta u ponovljivom kontinuitetu i rutini, pri čemu se izdvajaju dva dana vikenda kao specifična svetinja kojoj se pridaje sve više i više važnosti.

Osim tjedne dinamike, *godišnje sezone* su također elementi strukturiranja socijalne matrice temporaliteta. Socijalni značaj sezona je veći od podjele na mjesece (ljetno - zima) jer sezone ne samo predstavljaju vidljive izmjene osnovnih klimatskih karakteristika, nego predstavljaju i vremenske isječke drugačije socijalne organizacije temporaliteta (zimski odmor, na primjer u zimskoj, a ljetni u ljetnoj sezoni). Sezone se obilježavaju različitim tipovima aktivnosti, oblačenjem i praznicima, a izmjena mjeseca u godini predstavlja

specifičan „tehnički slijed“ dana i tjedana organiziranih u veće cjeline. Ciklički i repetitivni karakter socijalnog vremena bitan je za stvaranje osjećaja sigurnosti i „podjednakosti“, iako vrijeme neumitno i bespovratno protječe.

3. SOCIJALNA TEORIJA I VRIJEME

A. Giddens (1987) optužuje i strukturalizam i funkcionalizam zbog isključivanja vremena iz sinkronijskih socijalnih struktura i analiza. Svako proučavanje neke socijalne aktivnosti znači i protok vremena, kao što i stabilnost znači također stabilnost u vremenu. Vrijeme ostaje samo vanjska komponenta (prostor) u kojem se promjene dešavaju. Stoga težnja ka temporalizaciji struktura ostaje samo želja. No, socijalne strukture su nužno temporalizirane. Giddens ovdje razlikuje tri osnovna koncepta koje razlaže uzimajući u obzir subjektivne tvorbe vremena i objektivne proizvodnje vremena. 1. *Subjektivno vrijeme* postoji („nalazi se“) između subjekata (ranije spomenuto interakcijsko vrijeme) i u tom se slučaju vremenska struktura „izvlači“, produžava, relativizira izvan socijalnog kontakta (izostanak osjećaja o protoku vremena dvaju subjekata u snažnoj interakciji); 2. *socijalni procesi* (koji su u tijeku) konstituiraju specifične koncepte vremena koji, gledani „izvana“, mogu imati sasvim drugačije razumijevanje temporaliteta; 3. *historijski temporalni kontekst* je podložan različitim oblicima razumijevanja i interpretacije (ovisno o „ukotvljenosti“ subjekata, tempu i sociocentризmu). Ovakvim postupkom, Giddens povezuje vrijeme i prostor u jedinstveni kompleks. Vrijeme i prostor posjeduju neograničeni kontinuitet dijeljenja, oni su „okoline“ odvijanja socijalnog života. Primjer sata koji bi se mogao kretati unatrag pokazuje da je takva podjela vremena moguća, no samo onda kada bi se kao norma u društvu prihvatila. Giddens ilustrira rečeno i s razumijevanjem koncepta vremena kod ljudi. Upitani gdje vrijeme ide i otkuda dolazi, većina ljudi će reći da dolazi iz prošlosti i da se kreće ka budućnosti. U prostornom i tjelesnom smislu vrijeme započinje s lijeve strane od unatrag i rasteže se prema desnoj ruci pruženoj naprijed, prema budućnosti. Ta slika odgovara i slici tijela koje je shvaćeno kao sistem djelovanja aktivno organiziran u svjetlu iskustva prošlosti.

Odnos vremena i socijalne teorije odredio se u nekoliko osnovnih aspekata (Bergemann, 1992):

1. Vrijeme nije element koji „nestaje“ u socijalnim relacijama, ono je konstitutivni element socijalnih aktivnosti.
2. Ljudi u različitim kulturama različito doživljavaju vrijeme. Vrijeme stoga ne postoji kao izvanjska činjenica koju treba samo mjeriti, nego je vezano uz osnovnu prirodu socijalnih aktivnosti u različitim kulturama.
3. Odvijanje socijalnih aktivnosti treba promatrati u dimenzijama vremena-prostora. Prostor valja razumjeti kao mjesto interakcije, kao mjesto koje ne uključuje samo distribuciju aktivnosti, nego i vremensku koordinaciju aktivnosti.
S obzirom na rečeno, socijalna se teorija zanima za svakodnevni život (trajanje), izraženo kao nepovratno vrijeme, kao ponavljanje svakodnevne rutine (ranije spo-

menuti dnevni ritam), no i za trajanje cjelokupnog ljudskog života, za raspon života svakog pojedinca no i za „trajanje institucija“ (Braudel, 1994.) koje, kao i društva, nadmašuju pojedinačna trajanja ljudskih bića.

Osim ova tri aspekta, u socijalnoj se teoriji razmatraju i pojedinačne kategorije iz područja „sociologije vremena“.

- a. Ugrađenost vremena (*embeddedness*), koji smo ranije spomenuli, a koja predstavlja osjećaj o protoku socijalnog vremena. Sredovječan čovjek, na primjer, počinje osjećati djelovanje socijalnog vremena (približavanje smrti), računati na još 15-20 godina produktivnog života koje mu još preostaje, pa je budućnost manje ili više saglediva, možda i prevediva, vrijeme fantazija je prošlo, a osoba može osjećati elemente „vremenske panike“ zbog spoznaje ograničenog vremena koje mu „preostaje“.
- b. Stratifikacija vremena - država određuje pojedincu što i kada da radi. Stratifikacija socijalnog vremena stvara iskustvo samokontrole pojedinca kao jedine realnosti. Ukoliko se pojedinac uključi ispravno u pretpostavljenu stratifikaciju socijalnog vremena, on je prihvaćen, a ako izbjegava uključanje, biva stigmatiziran.
- c. Sinkroniziranost vremena - to je mehanizam koji racionalnost ljudskih akcija i planiranje čini mogućim. Racionalnost je u biti javno dobro uz pomoć kojeg najveći broj ljudi ima sličan osjećaj o budućnosti. Racionalnost se na osobnoj razini pretvara u racionaliziranje njihovog osobnog historijskog trajanja sinkronizirajući se s njihovom vremenski strukturiranom okolicom.
- d. Vrijeme kao socijalni činilac. Vrijeme utječe na socijalnu interakciju na dva načina: kao resurs (dobro) i kao socijalno značenje. Kao resurs, vrijeme je fiksna varijabla - jednom potrošeno, više se ne može vratiti. Kao socijalno značenje ono se strukturira prema značajnim događajima iz prošlosti. U navedenom smislu, vrijeme može biti prikazano kao konkretni faktitet ili kao medij značenja.
- e. Vrijeme kao uzročna veza. U socijalnoj teoriji vrijeme se može shvatiti i kao uzročna veza između varijabli u nekom modelu. U pravilu je moguće izvesti dva tipa podjele: vrijeme u optici prostor-vrijeme i iz čega proistječe ideja vremena kao konteksta, te vrijeme kao period koji je samo dio nekog većeg, dužeg vremenskog trajanja.
- f. Vrijeme kao kvantitativna mjera. Ovo razumijevanje vremena odnosi se na mjerenje kvantitativnih promjena u društvu, na organizirano vrijeme koje smo ranije spomenuli, dok vrijeme kao kvalitativna mjera predstavlja upotrebu temporalnih dimenzija za razdjeljivanje isječaka neprekinutih tokova protjecanja vremena koji su socijalno obilježeni (događaji, epizode, i sl.).

4. NEKI SOCIOLOGIJSKI AUTORI I SOCIOLOGIJA VREMENA

E. Durkheim u knjizi *Elementarni oblici religijskog života*, postavlja tezu o ritmičkom karakteru socijalnog života i socijalnom vremenu, odnosno vremenu koje mora biti socijalno, kao što su svi fenomeni u društvu socijalni. Socijalno vrijeme je po svom karakteru kolektivno, ono stoji izvan ljudske svijesti, ono je transcendentalna perspektiva, a ima funkciju vanjskog pritiska na pojedinca. Podjela socijalnog vremena je posljedica

kolektivnog ritma aktivnosti u društvu (rituali, svetkovine). Durkheim razvija i ideju o kvalitativnom vremenu, odnosno socijalnom vremenu. Vrijeme je kolektivni fenomen, proizvod kolektivne svijesti, a svi članovi nekog društva dijele zajedničku svijest o vremenu, kao što se podvrgavaju i drugim elementima kolektivnosti (solidarnost, na primjer). Stoga je vrijeme socijalna kategorija mišljenja i društveni proizvod. Za socijalne interakcionista, a napose G. H. Meada, vrijeme je vrlo važan element. Ljudske akcije i interakcije ne mogu se razumjeti okviru sadašnjeg (postojećeg, tekućeg) vremena, nego kao nastajući događaji koji oblikuju sadašnjicu s prošlim i budućim horizontima. Postojanje kategorije „uopćenog drugog“ omogućilo je i stvaranje zajedničkog socijalnog vremena. P. Sorokin i R. K. Merton su 1937 godine objavili rad „Social Time“ (Društveno vrijeme). U tom radu tvrde da vrijeme ima sociokulturni karakter, posjeduje kvalitativnu prirodu i specifičan kulturni ritam. Slijedeći Durkheima konstatirali su da je vrijeme socijalna činjenica. Podjela vremena na tjedne, mjesece ili godine nije prirodna, nego je proizvod čovjeka i njegovog socijalnog svijeta. Ova dva autora razvijaju i aspekte o kvalitativnom vremenu na mikro i makro razini. Značenje koje se pridaje nekom događaju proistječe od njegovog povezivanja s njegovim ukotvljenjem u nekom vremenu. Također, autori ističu i bitnu razliku koja postoji između socijalnog vremena i astronomskog vremena - socijalno vrijeme je promjena ili mijenjanje socijalnih fenomena u odnosu na druge referentne socijalne fenomene. Vrijeme mjereno satom povezuje socijalne aktivnosti u mehanički uređene vremenske jedinice. G. Gurvitch (1964) pak razvija temu o različitim vremenima u različitim znanostima. Različite sfere stvarnosti „žive“ (postoje) u različitim vremenima. Bitno je naglasiti osnovne dimenzije, kao na primjer, sadašnjost, budućnost, prošlost, kontinuitet-diskontinuitet, trajanje i sukcesija, kvalitativna i kvantitativna dimenzija vremena. Razlikuje vrijeme u fizici (makro-fizičko vrijeme), vrijeme u termodinamici, vrijeme u astronomiji, vrijeme u kemiji, geologijsko vrijeme sedimentata, biološko vrijeme, vrijeme ljudskog organizma i psihičko vrijeme. Stoga, vrijeme nije linearno nego, obzirom na socijalnu zbilju, postoji multiplicitet vremena. Gurvitch daje i definiciju vremena (1964): Vrijeme je konvergentno i divergentno kretanje koje perzistira u diskontinuiranoj sukcesiji i promjeni u kontinuitetu heterogenih trenutaka. Gurvitch razmatra i odnos sociologijskog i historijskog vremena. Naglašava da treba razlikovati stvarnost koja se proučava, metode koji se primjenjuju i predmete istraživanja. Historijska stvarnost je poseban dio socijalne stvarnosti. U smislu metoda, historija primjenjuje daleko kontinuiranije metode istraživanja. Sociologija tipologizira i stvara rekonstrukciju vremena (prošlih događanja, događaja) prema kriterijima datog (postojećeg) društva. Historijsko je vrijeme već isteklo, prošlo, dok je sociološko u procesu dešavanja, događanja, odvijanja. Historičari se nalaze u procesu stalnog pisanja povijesti iz aspekta (perspektive) postojećih društava, dajući joj sve više i više ideologijski karakter. Interpretacije historiografskog vremena ne odgovaraju direktno stvarnosti, nego onoj stvarnosti koja se oblikuje mnogostrukim interpretacijama kontinuiteta vremena (prema Hassard, 1990). Gurvitch posebnu pažnju posvećuje socijalnom vremenu. „Socijalno vrijeme je vrijeme konvergenije i divergencije kretanja totalnih društvenih fenomena, koji su globalni, grupni ili mikrosocijalni bez obzira na to da li su izraženi ili ne u socijalnoj strukturi“

(1964). U odnosu na dubinu razina socijalne zbilje, vrijeme se razlikuje u nekoliko razina i dimenzija.

1. *Trajuće (tekuće) vrijeme* (vrijeme usporenog dugog trajanja) - u tom vremenu je prošlost projektirana u sadašnjost i budućnost. To je tzv. trajno vrijeme.
2. *Prekinuto*, rascjepkano vrijeme - tipično za velike gradove.
3. *Eratičko vrijeme* je vrijeme nepravilnih pulsacija između pojavljivanja i nestajanja ritmova. To je vrijeme nesigurnosti. Sadašnjost kao da preovlađuje nad prošlošću i budućnošću.
4. *Cikličko vrijeme* - sadašnjost, prošlost i budućnost su međusobno projicirani jedni u druge s akcentiranjem kontinuiteta i slabljenjem kontingencije. Ovo vrijeme može se ilustrirati mističnim vremenom (sekte, crkva).
5. *Usporeno* (retardirano) vrijeme. Iako je budućnost prisutna u sadašnjici, ona nije efikasna. Ovo vrijeme naziva još i zakašnjelim vremenom u kojem nije postignuta ravnoteža između kontinuiteta i diskontinuiteta. Gurvitch uzima za primjer ovakvog vremena socijalne simbole koji padaju u zaborav onog trenutka kada se kristaliziraju!
6. *Promjenjivo vrijeme* koje oscilira između zakašnjenja i ubrzanja, gdje se realiziranja prošlosti i budućnosti „natječu“ sa sadašnjicom. Ovdje je diskontinuitet vremena snažniji od kontinuiteta. To je vrijeme obrazaca, pravila, signala, znakova i kolektivnog ponašanja određene regularnosti.
7. *Napredno vrijeme* ili vrijeme koje gura naprijed u kojem budućnost postaje sadašnjost.
8. *Eksplzivno vrijeme* nastupa onda kada se i sadašnjica i prošlost raspadaju zbog trenutno transcendirajuće budućnosti.

Wilbert Moore (Bergemann, 1992) tvrdi da je vrijeme mjereno satom za čovjeka istodobno i rijedak resurs i način organiziranja života. Taj tip organizacije uključuje po ovom autoru tri osnovna elementa: usklađenost (sinkronizaciju), sekventnost postojanje odvojenih odsječaka vremena) i frekventnost vremena. Sinkronizacija se odnosi na nužnost postojanja simultanih akcija u istom vremenu, sekventnost na činjenicu da neka akcija traži specifično odjeljivanje na odsječke (rate) aktivnosti (vremena), a značaj frekvencije odgovara značenju nekog događaja u određenom vremenskom periodu. Po Mooreu, socijalno vrijeme može biti i zavisna i nezavisna varijabla.

5. OSNOVNI SOCIOLOGIJSKI INTERESI U PODRUČJU TEMPORALNOSTI

Interes sociologije za fenomen temporalnosti nije se iscrpljivao samo u metodologijskim problemima sinkronijskog ili dijakronijskog istraživanja. Osim klasifikacija i uviđanja mnogostruke prirode socijalnog vremena, sociologija za interesira i za ispitivanje temporalnih perspektiva ili vremenskih horizonata pojedinaca u ovisnosti o njihovim socijalnim uvjetima života u konkretnom društvu i vremenu (vidi šire u Bergemann, 1992).

Navedeno se specificira na proučavanje odnosa vremena i socijalnih uloga, socijalnih klasa, grupa, kulturnih i socijalnih tipova, socijalnog planiranja i sl. Jedan od pravaca istraživanja i interesa odnosi se na odnos budućnosti i socijalne strukture. Sociologija je tijekom proučavanja fenomena socijalne mobilnosti konstatirala aspekte inter i intrageneracijske pokretljivosti. Stoga, nalazi iz tog područja, o na primjer, činjenicama da se budućnost djeca iz nižih klasa ocjenjuju drugačijom od djece iz viših, također pripadaju do izvjesne granice sociologiji vremena. Djeca iz nižih klasa žive u „sadašnjici“, a djeca iz viših klasa u „budućnosti“. Ona imaju različite „vremenske horizonte“. Također, struktura rasporeda vremena neke osobe nije identična u svim oblastima njegovog života. Problem budućnosti je ispitivan dugo vremena samo kroz jedan aspekt: izlučivanje vremenskih horizonata budućnosti. U tom smislu, istraživanja su pošla od pretpostavke da je buduće vrijeme različito obzirom na dimenzije ekstenzije, koherencije, gustoće i usmjerenost vremena (Bergemann, *ibid.*). Ponajprije se upozorava na činjenicu da navedene dimenzije ne samo da ne postoje u svim društvima, nego i da su specifično shvaćene. Pretpostavka, na primjer, o tome da se vrijeme mjeri uvijek u obliku kalendarskih jedinica nije točna, jer ima nekih društava u kojima se vrijeme drugačije mjeri. Na primjer, umjesto kalendarskog prezentiranja protoka vremena, moguće je uzeti jednostavan slijed događaja kao mjeru protoka vremena. Stoga se vremenska struktura društava ne može uzeti kao jednoznačna i jedinstvena, univerzalna činjenica, nego se društva mogu shvatiti kao temporalna organizacija socijalnih događaja koje imaju značaj za pojedinca u njegovom socijalnom okruženju. Nadalje, sociologija vremena se interesirala i za budućnost i socijalno planiranje. Planiranje se javlja koncem 17. i u 18. stoljeću kada se po prvi puta pojavljuje mogućnost postojanja (stvaranja) „otvorene budućnosti“. Tako je budućnost postala „društveno ovisan kvantitet“ (Bergemann, 1992). Danas budućnost razumijevamo kao dostupnu, prilagodljivu i ovisnu o preciznim odlukama (Čaldarović, 1985a). Nesigurnost se smanjuje, a razvijaju se strategije odnosa prema planiranoj budućnosti. Moguća tipologija odnosa socijalnog planiranja i budućnosti uključuje mnoge dimenzije. Utopizam je jedna od važnih dimenzija. Luhmann uvodi koncept „vremenskog horizonta“ (Bergemann, *ibid.*) u kojem sve započinje zapravo u sadašnjici. U tom smislu, budućnost ne može „započeti“, ona „putuje“ (kreće se) zajedno sa sadašnjicom. U utopijskim konceptualizacijama budućnost nije samo idealizirana sadašnjica, nego se u nju, obzirom na znatno povećan fond saznanja i mogućnosti postavljanja preciznijih scenarija razvoja, projektiraju i projiciraju naše nade i strahovi. Iako je prediktivnost socijalnih znanosti relativno niska, ipak postoji niz elemenata koji tu prediktivnost mogu povećati (znanstvene spoznaje, teorije, saznanja, predvidljivi oblici razvoja tehnike i tehnologije). Upravo na tragu proučavanja odnosa tehnologije i planiranja razvija se i dio interesa sociologije vremena. Precizna saznanja tehnološke naravi, planiranje koje se na njima temelji, upućeno je ka budućnosti iz koje „vuku“ svoje stohastične procjene o sadašnjici. U tom se smislu sadašnjica može shvatiti (vidjeti) kao prošlost buduće sadašnjice (Luhmann). Na taj je način budućnost „defuturizirana“, odnosno deprivirana svoje otvorenosti i nesigurnosti, ali i tajnovitosti. Planiranje se u takvoj konceptualizaciji može shvatiti kao jednostavna negacija otvorenosti budućnosti. Planiranje stoga vodi ka

neobičnom preokretu u perspektivi vremena: cilj planiranja razumije se kao „buduća sadašnjica“ i na taj način je negirana kao stvarno otvorena budućnost.

Nadalje, planiranje budućnosti i njeno „defuturiziranje“, vezano je i uz socijalnu politiku. Razvijanje socijalne politike sredstvo je oduzimanja tajnovitosti budućnosti čemu služi i planiranje, kako smo ranije istakli. Socijalna politika označava zapravo razvijanje mjera sigurnosti. Sigurnost, odnosno norma sigurnosti, postala je centralna i osnovna vrijednost u društvu, a prate je mjere politike, tehnologije, prava, osiguranja. Budućnost gubi karakter iznenađenja, otvorenosti i nepoznanice i više ne predstavlja nesigurnost samu za sebe. Sve se daje i može predvidjeti. Socijalna politika i planiranje idejom i primjenom ideje sigurnosti destruiraju nepoznati temporalitet budućnosti. Revolucija, na primjer, predstavlja slučaj nagle defuturizacije čime se stupanj otvorenosti budućnosti radikalno smanjuje.

Sociologija vremena interesira se i za interkulturalne usporedbe različitih orijentacija u vremenu. Mnogi autori, kao na primjer, Sorokin, Merton, Coser i drugi raspravljaju o temporalnim orijentacijama cijelih društava. Oni mogu biti tretirani kao centralni elementi u socijalnom vrijednosnom sistemu prema čemu individue usmjeravaju svoje temporalne orijentacije. Da li i koliko cijela društva mogu biti orijentirana prema prošlosti ili budućnosti, ili sadašnjosti bilo je istraživano najviše kroz antropološke studije primitivnih društava. Međutim, istraživanja nisu mogla doći do zadovoljavajućih zaključaka. Pa ipak, postoji nekoliko zanimljivih aspekata. Na primjer, podjela na prošlost, sadašnjost i budućnost ne mora biti socijalni obrazac podjele vremena u svim društvima. Vremenski tok se može podijeliti, kako smo to već i ranije istakli, obzirom na oscilacije kontrasta - dan - noć, rođenje - smrt, godišnja doba, sada i - nesada. Vrijeme dakle ne mora biti shvaćeno kao trajanje, kontinuitet, nego kao kontrast. U jednom istraživanju u Australiji (Bergemann, 1992), na primjer, konstatirano je da u pustinji ne postoji nikakvo mjerenje vremena - trajanje je prevladano konstantnim ponavljanjem obrazaca. Nadalje, moguće je govoriti i o kontrastiranju između „sada“ i nekog mitskog vremena. Australski domoroci su očigledno vrlo orijentirani na sadašnjicu, no ne interpretiraju je u kontrastu spram prošlosti ili budućnosti, nego kao stanje naspram sveukupnosti, cjeline koja zapravo predstavlja nestratificiranu sadašnjicu.

Nadalje, temporalno uređenje (uokvirenje) i socijalna struktura predstavlja također jedan od aspekata proučavanja značaja temporalnosti u suvremenom društvu. Vremensko uređenje (raspored) socijalnog života ne proistječe samo iz prostog protjecanja vremena ili temporalnih dimenzija (trajanja) socijalnih sistema, nego iz njegovog normativnog učinka na strukturu i koordinaciju ponašanja ljudi u društvu. Normativni sadržaj vremena koji se prikazuje kao socijalne temporalne norme, a koje su univerzalne, no ipak različito shvaćene u pojedinim društvima, utječe i na oblikovanje socijalnih struktura. Temporalno ustrojstvo (uređenje) socijalnih sistema ispoljava se s jedne strane kao *time reckoning*, odnosno kao izbor temporalnih referentnih točaka orijentiranja i korištenja standardnih instrumenata za mjerenje vremena (sat). S druge strane, vremenski rasporedi (*timetables*), ili uređenja socijalne temporalnosti ljudskih aktivnosti služe za temporalnu standardizaciju socijalnog ponašanja osiguravanjem tempa, sekven-

tnosti ili u najširem smislu - rasporeda vremena. *Time reckoning* se najčešće povezuje s mjerenjem vremena pa je to aktivnost kojom se specifično ponašanje povezuje s regularno ponavljajućim događajem koja služi kao referentna točka orijentiranja u vremenu. Neosporno je također da mnogoliki sociokulturni varijetet takvih sistema mjerenja vremena proistječe iz nedostataka univerzalno prihvaćenih referentnih točaka oko kojih vrijeme može biti strukturirano. Interesantan element sastoji se u tome što se u raznim socijalnim sistemima vrijeme mjeri na različite načine, što ovisi o socijalnim normama, vrijednostima, pa je time i univerzalnost jedinstvene i univerzalne norme podjele protoka vremena na jasne odsječke (sati, minute) relativizirana. Poznate su, na primjer, razlike koje postoje u socijalnim standardima ponašanja obzirom na običaje i navike (na primjer, običaj kašnjenja do 15 min. negdje postoji kao norma, a negdje ne postoji; zakašnjenje će u nekom društvu izazvati uvredu, a negdje će se prihvatiti kao uobičajena socijalna norma; izreka „Neće posao uteći!“ u nekim krajevima u nas može također dobro ilustrirati socijalnu naviku interpretacije temporalnosti koja je specifično kontekstualizirana). Stoga se, u najgrubljem smislu, može tvrditi da su sistemi mjerenja vremena simbolički sistemi čija je funkcija usklađivanje socijalnih normi i potreba sa prirodnim iskustvom temporalnosti, budući su oni često u konfliktu. Stvaranje kalendara moguće je u optici sociologije vremena shvatiti kao globalni pokušaj uređenja socijalnog rasporeda vremena. Reforme kalendara u povijesti moguće je analizirati kao pojavu koja govori o pokušajima novih restrukturacija sistema mjerenja vremena, odnosno novog vremenskog organiziranja socijalnih sistema. Standardizacija mjerenja vremena kao prethodnica kalendara postala je nužna zbog povezanosti svijeta prometnim sistemima, posebno željeznicama, a u suvremeno doba zbog avionskog prometa, vremenskih zona, i sl.. Suvremena svjetska sinkronizacija vremena vrijeme je gotovo u potpunosti odvojila od lokalnog konteksta kretanja sunca pretvorivši ga u socijalnu konstrukciju (npr. pomicanje vremena, vremenske zone, i sl. - Zerubavel, 1993). Moglo bi se reći da suvremena sinkronizacija vremena u svijetu negira prirodni raspored vremena, namećući ljudima slijed neprirodne podjele vremena (na primjer, rad u noćnim smjenama). No, s druge strane, obzirom na vrlo pragmatične elemente (štednja energije, na primjer) vrijeme se strukturira slijedeći izmjenu godišnjih doba i kretanje sunca - dobar primjer može biti pomicanje sata naprijed ili unatrag obzirom na sezone. U razvoju društva očigledna je evolucija od prirodnog vremena ka racionalnom vremenu, pri čemu se elementi prirodnog vremena ne daju „ukinuti“ u potpunosti. Mnoge nagle i iznenadne promjene socijalnog ustrojstva posezale su i za „simboličkim preuređenjem vremena“ uvodeći nove kalendare (na primjer, francuska revolucija 1793., ruska revolucija). U društvu se i podjela vremena ili socijalna temporalnost može shvatiti kao simbolička segregacija temporalnosti, odvajanje starog i novog, sadašnjeg i prošlog - nove vrijednosti u društvu pokušavaju se manifestirati i u novim vremenskim podjelama.

Iako je socijalizacija temporalnosti neosporna činjenica, jedna od njenih posljedica je i socijalna konstrukcija vremenskih rasporeda (*timetables*). No, prevarili bismo se ukoliko bismo pretpostavili da je socijalna konstrukcija vremenskih rasporeda univerzalna - ona varira od jednog ka drugom socijalnom sistemu, a podložno je i različitostima osobnih

interpretacija. Osim navedenog, pojedini autori, razvijaju i specifične koncepte kojima žele precizirati pojam vremenskog rasporeda i njegov učinak na socijalnu organizaciju temporalnosti. Pojam vremenskog rasporeda (*timetable*) koriste na primjer, Roth i Zerubavel, pojam *time tracks* (vremenski tokovi) i *temporal ordering* (vremensko ustrojavanje) koriste Lyman i Scott (Bergemann, 1992). Predmet interesa u navedenom kontekstu nije socijalno raspoređivanje vremena u normativnom smislu, nego socijalna konstrukcija „osobnog vremena“ u okviru socijalne konstrukcije socijalne zbilje. Personalizacija temporalizacije društvenog svijeta dovodi do podjele tog istog svijeta na vremenske zone koju vrše članovi društva. Istraživanja u području sociologije vremena pokazuju da postoje različiti stilovi upotrebe vremena. U odnosu na ukupnu količinu raspoloživog vremena, razvijaju se različiti tipovi korištenja vremena. Takva vremena mogu se nazvati, na primjer, „prolaznim vremenom“, „čekanjem“, „vremenom djelovanja (rada)“, potrebom da se vrijeme „stvori“ - moram napraviti vrijeme“, „ispunjavanjem vremena“, „popunjavanjem vremena“ (da se „ubije vrijeme“).

Nadalje, dani, tjedni, sezone, godine, i sl. ne mogu se interpretirati samo kao prirodni tokovi događaja, nego kao značajna uporišta socijalnog vremena kojem se specifične rutine i aktivnosti pripisuju. Ako svi članovi društva slijede određeni socijalni obrazac vremena, onda upravo to čini život u društvu jedino mogućim. Stoga „strukturu društva možemo vidjeti kao svakodnevno udruživanje milijuna osoba koji izvode opću 'dnevnu rundu' samog društva“ (Weigart). Takav socijalni ritam društveno je organiziran mjerenjem vremena (sat ili kalendar), a dijelom tokovima kakvi su npr. periodi godišnjih odmora, javni praznici i sl. Svaki je pojedinac dakle samo dio nebrojenog broja temporalnih ustroja, od kojih su neki osobno organizirani, neki su pojedincu regularno nametnuti (na primjer, radno vrijeme), neki imaju linearnu strukturu kakve su, na primjer, karijere ili biografije pojedinaca ili pak svjetsko vrijeme, a neki imaju cikličku strukturu kakva je svakodnevna rutina. U takvim različitim obrascima organizacije temporalnosti, pojavljuje se osjetljiv problem sinkronizacije rasporeda vremena. Kada bi u svim društvima bio slijeđen samo jedan tok vremena, onda ne bi bilo problema usklađivanja vremenskih rasporeda. Problem usklađivanja vremenskih rasporeda komplicira se potrebom usklađivanja individualnog i socijalnog vremena, što zapravo odgovara usklađivanju različitih područja aktivnosti. Nedostatak ili nedovoljna koordinacija vremenskih rasporeda izaziva najčešće sljedeće posljedice (Bergemann, 1992): nedostatak vremena, čekajuće vrijeme i izgubljeno vrijeme. Nedostatak vremena nije rezultat, prema Luhmannu, nedostatka vremena „samog za sebe“ budući da vrijeme ima neprekinuti, univerzalni tok, pa stoga, ako postoji osjećaj o „nedostatnosti vremena“, treba analizirati socijalne uvjete tog nedostatka. Osjećaj ili utisak o nedostatku vremena, koji je toliko poznat i univerzalan, proistječe najčešće zbog postojanja neusklađenosti između kompleksnosti svijeta i horizonata ispunjenja te kompleksnosti na osobnoj razini. Osjećaj o nedostatnosti vremena može proistjecati i iz desinkronizacije psihološkog, fiziološkog ili biološkog i socijalnog vremena (nesklad između mogućnosti pojedinca i socijalnih vremenskih zahtjeva okoline socijalnog sistema koji se manifestiraju kao „nedostatak vremena“). Zahtjev socijalnog sistema za striktnom organizacijom vremenskog

rasporeda pokazuje da se u industrijskom društvu vrijeme shvaća kao rijedak resurs. No, na osobnoj razini, uvijek postoji deficit između (raspoloživog) vremena da bi se zadovoljile potrebe i stvarno raspoloživog vremena. Stoga je osjećaj o nedostatku vremena je neizbježan i stalan, a rezultat je „trke“ da se zadovolje socijalne obaveze i dužnosti koje su dijelom pojedincu nametnute, a dijelom samoorganizirane. Ovdje bi se mogao uvesti i koncept o „paralelnosti vremena“, odnosno o obavljanju više djelatnosti odjednom. Suvremeni aparati omogućuju programiranje aktivnosti (aparati za pripremanje hrane, strojevi za pranje rublja, video i audio oprema, i sl.) što omogućava paralelizam aktivnosti - jednih koje se aktualno odvijaju (rad u uredu, na primjer) i drugih koje su programirane i same se odvijaju u istom ili približno istom vremenu (snimanje omiljene TV emisije, na primjer). Problem koji se u ovom kontekstu najčešće pojavljuje je potreba pronalaženja „dodatnog vremena“ u kojem bi se programirano realizirane aktivnosti realizirale. I, opet smo tamo odakle smo i počeli: u problemu „nedostatka vremena“.

Čekanje se pojavljuje kao neizbježan rezultat nedovoljno uspješne koordinacije vremenskih rasporeda. Kratkoća vremena u jednom sistemu vremenskog rasporeda, komparativna je potrebi da se čeka u nekom drugom sistemu. Interesantan problem za sociologiju je i socijalna distribucija vremena čekanja, koju je moguće povezati i sa distribucijom moći u društvu. U tom smislu čekanje nije samo pogreška u distribuciji i raspoređivanju vremena, nego i odraz socijalne moći u društvu (na primjer, čekanje da se bude primljen kod nekoga...). U tom je smislu ovakvo čekanje ritualna ekspresija moći koji i vremenom čekanja pokazuje svoju moć nad drugima (Bergemann, 1992). Čekanje može dakle biti mjera socijalnog statusa ili mjera socijalnih sankcija prema pojedincima. Čekanje je dio svakodnevnog socijalnog života - svi moramo čekati da netko završi govor, rečenicu ili neku djelatnost; svi čekamo na pojavu „najpovoljnijeg trenutka; ljudi također čekaju na pojavu neku povoljne „socijalne prilike“ (da se nekome pristupi - prijem). Nekada čekanje može biti nagrađeno (strpljivo čekanje na socijalnu promociju, a nekada kažnjeno - „izgubljene prilike“: tko prvi djevojci ...).

Nadalje, potreba za usklađivanjem vremenskih rasporeda dovodi i do pojave prekinutog vremena. Ovo vrijeme predstavlja formalni ili neformalni prekidi postojećeg vremenskog ustroja u kojem su pravila i distribucija uloga poremećene. One imaju dvostruku funkciju: funkciju stvaranja relaksacijskih trenutaka i organiziranja tranzicijskih situacija. Weigart ovakve prekide naziva „antivremenom“ (Bergemann, 1992). Takvo antivrijeme su bolesti, godišnji odmori, igre, kao i svi drugi tipovi prekida normalnog životnog toka.

Moglo bi se također tvrditi da se vrijeme vrlo efikasno može koristiti i kao sredstvo socijalne kontrole. „Pritisak vremena“ kao opći kulturni kod ponašanja u suvremenom društvu, kao i pritisak na nužnost „čekanja drugih“ postali su toliko odomaćeni elementi ustroja društva da su gotovo neizbježni. Socijalna kontrola ljudi distribucijom vremena prvo se javlja u industrijskom kapitalizmu u kojem je podjela rada organizirana u odnosu na sat. Tada po prvi puta dolazi do separacije i nesklada između individualnog vremena pojedinca i vremena koje određuje poslodavac. Budući je vrijeme zaposlenih izraženo novčanim probitkom, poslodavac teži ukidanju „izgubljenog vremena“. Pro-

širena upotreba satova (u početku džepnih) postupno pretvara različito konceptualiziranje i doživljavanje vremena u nešto što bismo mogli nazvati svakodnevno vrijeme. Nastankom industrijske organizacije posla došlo je i do promjena između pojave organiziranja i mjerenja vremena vezanog uz posao (koliko vremena je potrebno da završim jedan posao?) i „običnog“ vremena mjerenog satom koje je, kako smo vidjeli, linearno, homogeno, prediktibilno, djeljivo, „nabavljivo“ i koje osigurava sinkronizaciju organizacije aktivnosti u bilo koje vrijeme. Vrijeme koje je vezano uz organizaciju posla može poslužiti dakle i kao sredstvo indirektno kontrole ponašanja. Stoga socijalno vrijeme nema samo funkciju koordiniranja zajedničkih aktivnosti većeg broja pojedinaca (organizacija posla) ili općenitog ritma rada u društvu, nego služi i kao normativni, moralni vodič upotrebe, podjele i lokalizacije ljudskih aktivnosti.

Nadalje, sociologija vremena interesira se i za vremensku strukturu pojedinih socijalnih sistema. Dosadašnji su se naponi orijentirali prije svega na proučavanje specifičnih područja života, uglavnom strogo formalno organiziranih (profesije, zanimanja) ili pak nečega što se naziva „street life“. Vremenska struktura profesija proučava razlike koje postoje između organiziranja vremena u pojedinim profesijama. U prvom redu, neosporno je da postoje razlike između slobodnog vremena i radnog vremena u pojedinim profesijama. Razlike između „privatnog“ i „službenog“ vremena u pojedinim profesijama variraju. Organizacija vremena u pojedinim profesijama ovisi i o stupnju „industrializiranosti“ pojedinih profesija (kontrastirane situacije, na primjer, industrijskog rada u smjenama i zanimanja slobodnih profesija). Opći interes može biti proširen i na odnos ukupnog radnog vremena i dokoličarskog vremena, te orijentacije pripadnika pojedinih profesija prema dokolici kao vremenu slobodnom od rada i podložnom osobnoj organizaciji (odnos opozicije, ekstenzije, kao dva najčešća primjera: neki u dokolici rade upravo ono što negira njihov svakodnevni posao, neki pak nastavljaju raditi isti posao i u dokolici...). U nekim se profesijama mora organizirati specifična „utrka s vremenom“, gdje vrijeme predstavlja stresnu karakteristiku (na primjer, novinar, kolji radi pod snažnim pritiskom vremena jer mora vrlo brzo kompresirati vijesti i praktički se „utrkiivati“ s vremenom).

Nadalje, moguće je razmišljati i o vremenskim strukturama pojedinih socijalnih pod-sistema. U regulaciji socijalnog vremena do sada je najveću pažnju izazvala temporalna struktura ekonomskog sistema zbog njegove preciznosti i snažne organizacijske strukture. U tom je smislu neosporna važnost vremenskog ritma ekonomskog sistema koji se, s jedne strane osniva na efikasnoj organizaciji radnog vremena, ali računa i na odgođeni ritam tekuće i odgođene potrošnje (Bergemann, 1992). To jednostavno znači da svaki ekonomski sistem mora biti u stanju osigurati istodobno, ali u varijabilnim vremenskim sekvencama, zadovoljavanje postojećih trenutnih i budućih potrošačkih potreba. Kao što je vidljivo iz dosadašnje rasprave, ekonomija, kao jedan od socijalnih podsistema, stavlja se u odnos spram socijalnog vremena. U tom smislu, ekonomija suvremenog društva sve se više „pomjera“ od sadašnjosti prema budućnosti, dok je u jednostavnijim socijalnim sistemima dominiralo zadovoljavanje trenutnih potreba sadašnjice. Ovo ekspaniranje sadašnjice u budućnost znači i „posuđivanje vremena“, no također označava

i garanciju moguće budućnosti u sadašnjici, kao oblik ekonomske sigurnosti. Socijalna funkcija temporalno proučavane ekonomije predstavlja ekstenziju vremenskog horizonta u budućnost, a koja će biti omogućena sigurnom ekonomijom - novcem, kreditima, akumulacijom kapitala i planiranjem.

Drugi socijalni podsistem koji proučava Bergemann (1992) je pravni sustav. Pravo u svakom socijalnom sistemu zadovoljava dvostruku funkciju: 1. osigurava ispravnost vrijednosti očekivanja u sadašnjici i 2. istodobno stvara sigurnost očekivanja u budućnosti, čime se do izvjesne mjere umanjuje njegov temporalni karakter (iako je svaki pravni sistem, pored univerzalnosti, i izraz svog vremena, od njega se očekuje i da osigurava postojanje sigurne budućnosti). Granična crta između legalnog sistema i okoline predstavlja proceduralna sadašnjica. Legalni sistem se oslanja na prošlost u svojim odnosima s drugim subsistemima jer je kondicionalno programiran. Dakle, vrijeme se u socijalnim znanostima mora proučavati kao varijabla koja varira u oblicima interakcije i okoliša i čija racionalnost može biti uspješno prosuđivana jedino u vezi s kontekstom.

Osim do sada navedenih područja interesa društvenih znanosti za aspekte temporalne sociologije, aspekti evolucije svijesti o socijalnom vremenu također predstavlja jedno od značajnijih područja interesa. Svijest o vremenu, spoznaja o važnosti socijalnog vremena je različita u raznim tipovima društava. Luhmann, na primjer (Bergemann, 1992), na evoluciju (pa i spoznaje o temporalnoj dimenziji) gleda kao na historijsku povezanost onih strukturalnih promjena koje su stavljene u pokret kroz međugru diferencirajućih funkcija varijacija, selekcije i retencije. Kompleksniji socijalni sistemi oblikuju šire, apstraktnije, interno mnogo diferenciranije vremenske horizonte nego li je to slučaj u jednostavnijim društvima. Jedan drugi autor, Rammstedt, razlikujući različite oblike razumijevanja vremena, definira 4 osnovna oblika tog razumijevanja:

1. svijest o slučajnom vremenu: sada/ne sada;
2. svijest o cikličkom vremenu: prije/poslije;
3. razumijevanje linearnog vremena s zatvorenom budućnosti: odnos prošlost-sadašnjost-budućnost;
4. razumijevanje linearnog vremena s otvorenom budućnosti: kontinuirano kretanje/ubrzanje.

U primitivnijim društvima, konceptima vremena i prostora ne pridaje se posebna važnost, a niti su oni sigurni i nepromjenjivi. Svijest o vremenu se postupno stvarala, s rastom kontrole vremena i preciznošću mjerenja, ali i s jačanjem organizacijske strukture društva. Neolitska revolucija je na primjer, dovela do formiranja historijskog, kozmogonijskog vremena koje je zamijenilo magijsko strukturiranje vremena. Nadalje, mitsko shvaćanje protoka vremena ustupilo je pred racionalnim razmišljanjem i njemu prilagođenom shvaćanju pojma vremena. Ovo se može objasniti, slijedeći Zerubavela (1993) analizirajući neke tipove svijesti o vremenu. Početkom 19 stoljeća lokalno se vrijeme zamjenjuje svjetskim vremenom što predstavlja generalizaciju i razdvajanje podjele vremena uvjetovanog prirodnim aktivnostima na neke socijalno izvedene procese predstavljene procesima apstrakcije i socijalizacije.

6. ZAKLJUČAK: URBANO VRIJEME

Mnogi će spominjati i posebnu vrstu «urbanog vremena» - kako se, primjerice „urbano vrijeme“ pojedincu drugačijim „nadaje“ ovisno o njegovim različitim (urbanim) situacijama - kao ubrzano, usporeno ili pak kao srednji protok vremena; protječe li, nadalje, pojedinačno urbano vrijeme drugačije u ovisnosti o tome u kojem se segmentu urbanog područja nalazi, na kakav se način kreće urbanim prostorom (pješak - korisnik javnog prijevoza - vozač automobila; kretanje po pješačkoj ulici - kretanje „autoputom“). Vrijeme i ritam kretanja gradom su dakle ovisni ne samo o tome kakav je subjektivni osjećaj o „protjecanju vremena“, nego i o tome gdje se stvarno pojedinac u gradu nalazi. Pojedini dijelovi grada emitiraju i specifične „poruke“ o karakterističnom toku vremena - ono može fizičkim okolišem biti zaokruženo „usporenošću vremena“ (historijska kulturno-povijesna jezgra), ali i njegovom ubrzanošću (poslovni centar).

Slobodni pojedinac ima pravo na razdiobu između „privatnog“ i „javnog“ vremena. Važna je i dihotomija koja se postavlja između „stalnog“ i „posjetilačkog“ vremena - prvo je rezervirano za stalne stanovnike nekog urbanog okoliša, a drugo za njegove povremene posjetitelje (vidi: Čaldarović, 1989b; Rogić, 1991.), a kriteriji temporalno osnovanog urbanog planiranja moraju prije svega pažnju obratiti stalnim korisnicima urbanog vremena - dakle stalnim stanovnicima. No, najznačajniji aspekti, odnose se na dimenzije procjenjivanja uloge temporalnosti u planiranju grada, u stvaranju specifične tipologije gradskog vremena, izradi specifičnih elemenata temporalnog zoniranja grada.

Interesantnu konceptualizaciju urbanog vremena daje i R. Supek u knjizi *Grad po mjeri čovjeka* (Supek, 1987) gdje razvija specifičnu diferenciranu konceptualizaciju urbanog temporaliteta. On temporalitet povezuje s urbanim planiranjem - „uvođenjem reda u nered“, dakle u procese socijalnog aranžiranja prostora. Operacionalne dimenzije urbanog planiranja su, prema Supeku, slijedeće: kako organizirati prostor u gradu (okoliš, zgrade) tako da budu fleksibilni, adaptirani procesima podjele rada, ljudskom udruživanju i socijalnoj komunikaciji pluralističkih vrijednosnih sustava te kako u gradu kao živom organizmu rasporediti aktivnosti ljudi tako da služe totalitetu društva (vidi: Čaldarović, 1992b). Supek uvodi kategoriju razlikovanja tipova prostora i naglašava postojanje horizontalnog, vertikalnog i kombiniranog prostora, a u odnosu na elemente urbane simbolike (princip pravokutnosti nasuprot principu „vijugavosti“). Najznačajniji element koji se u ovoj knjizi razrađuje, a koji je u uskoj vezi s temporalitetom kao problemom socijalne teorije je promatranje različitih prostora grada u funkciji različitih vremena koje stanovnici doživljavaju u svojoj svakodnevici što kao koncept diferenciranog prostora a u prizmi diferenciranog vremena autor postavlja u centar urbanog planiranja.

U suvremenom gradu uvodi razlikovanje tipova prostora - horizontalnog, vertikalnog, kombiniranog a u skladu s principima pravokutnosti ili vijugavosti. Pojam vremena za ljude u urbanom kontekstu najčešće, kao i drugdje, služi za:

- a. klasifikacija događaja: prije – poslije
- b. gušće ili rjeđe vrijeme: ovisno o brzini i kontekstu

- c. različito doživljeno samostalno ili u grupi
- d. da li smo u slobodnom ili radnom vremenu
- e. obzirom na dio grada uz kojim se nalazimo
- f. da li smo stalni stanovnik ili privremeni posjetitelj

Urbano vrijeme je socijalno regulirano vrijeme, a socijalni se život odvija u mnogostrukim vremenima. U urbanom kontekstu razlikuje se nekoliko tipova urbanog vremena:

1. ubrzano vrijeme - industrija, promet, administracija (kretanje autom)
2. osrednje vrijeme
3. usporeno vrijeme - svečani, ritualni karakter gradskog života (smjena straže, sprovođi, pješak).

Vrijeme je u gradu diferencirano: homogeniziranije i manje homogenizirano, vrijeme koje stoji pod intrinzičnom ili ekstrinzičnom prisilom i kontemplativno vrijeme.

Razmatrajući neke od elemenata iz područja „sociologije vremena“ Supek konstatira da vrijeme za ljude služi klasifikaciji događaja (prije-poslije), može biti doživljavano i proživljavano „gušće“ ili „rjeđe“ (u ovisnosti o kontekstu - intenzivno proživljeno vrijeme s puno zgusnutih događanja nasuprot redundantnom protoku vremena), može biti doživljeno različito ako smo sami ili smo pak u grupi (prisjetimo se Meadovog „generaliziranog drugog“), a ovisi i o tome da li se nalazimo u radnom procesu pa smo podvrgnuti njegovom ritmu ili smo pak u slobodnom vremenu. Nadalje, urbane sredine dadu se podijeliti i na specifične „vremenske zone“ u kojima „stanuje“ posebno vrijeme - u starijim dijelovima grada vrijeme protječe usporeno („ugiba se“), u užurbanom centru ono je također ubrzano, a u novim naseljima (nekada nazivanim i „naselja - spavaonice“) ono može biti prijelaznog tipa. Urbano vrijeme je bez sumnje socijalno regulirano vrijeme, mjereno satom i podložno mehaničkoj regulaciji kretanja. Prisjetimo se također da je i L. Wirth prije nekoliko desetljeća označio sat i semafor osnovnim simbolima regulacije ponašanja u urbanim sredinama, a da je mnogo prije njega G. Simmel karakteristiku „punktualnosti“ uzeo kao osnovnu odliku metropolisa od kojeg se suvremenim „urbanit“ zapravo brani nabacivanjem „blaziranog“ izgleda (Wirth to naziva „shizoidnim karakterom modernog urbanita“) ne bi li se time zaštitio od pretjerane nervne stimulacije (esej o metropolisu potječe iz davne 1903. g.; pogledaj našu raspravu o tome u Čaldarović, 1985a.).

Supek također upozorava da različitost načina života pojedinih ljudskih skupina utječe na različito doživljavanje temporaliteta u gradu. *Ubrzano vrijeme* on vezuje uz administraciju (misleći vjerojatno na Weberov model savršene organizacije!) i uz korištenje prometnog sredstva koji omogućava brzo kretanje (automobil, brza gradska željeznica). *Usporeno vrijeme* je vrijeme koje proživljava pješak, ono ima ceremonijalni kolektivni karakter (usporeni mimohodi na različitim paradama i prigodama) i gradskom životu daje svečani karakter (smjene straža, parade i sl.). *Osrednje vrijeme* nalazi se - kako mu i samo ime kaže - u sredini između spomenuta dva ekstrema. No, podjela urbanog vremena na tri osnovna tipa nadalje dovodi do daljnjih operacionalizacija.

Diferenciranost vremena u urbanoj sredini očituje se i u iznošenju još nekih podjela. Supek koristi kategoriju više homogeniziranog i manje homogeniziranog vremena. Homogeniziranije vrijeme se vezuje uz homogeniziranost fizičke strukture grada, ali i uz način „korištenja“ grada - na primjer ideja o ubrzanom protjecanju vremena u poslovnom središtu koje ne samo da djeluje homogeno u vremenskom, nego i u socijalnom smislu. Manje homogenizirano vrijeme je rezervirano za diferencijaciju iskorištavanja pojedinih dijelova urbane sredine i ono je, prema Supeku, bliže ideji usporenog vremena, kada vrijeme „gotovo zastaje“, a najčešće ga se može naći u historijskim, kulturno-povijesnim dijelovima urbanih sredina. Njemu je blisko i tzv. kontemplativno vrijeme (usporeno vrijeme), a homogeniziranom pak ideja o prisili vremena kao osnovnoj varijabli. Ovo razlikovanje bit će nam lakše predočiti ako pokušamo zamisliti slijedeće kontrastirane situacije: ubrzano, homogenizirano (automobilsko) kretanje po kulturno-historijskoj jezgri (na primjer, Gornji Grad u Zagrebu) ili pak usporeno kretanje u gradskoj vrevi zaposlenih ljudi u poslovnom centru gdje ćemo se svakome naći na putu!

Navedena diferencijacija vremena/prostora u urbanoj sredini usmjerava Supeka da izrekne slijedeću postavku: „Potrebno je prostorne oblike prilagoditi načinu doživljavanja i načinu vremenskog trajanja pojedinca“ ... te „Prostor valja konstruirati prema oblicima temporalnosti, prema načinima ljudskog trajanja u određenim aktivnostima“ (Supek, 1987:177.) Iz navedene postavke koja zapravo vrši „obrat“ u pristupu urbanog planiranja - s rasprave u prostoru (u kojem će se nešto sagraditi /vidi u: Čaldarović, 1992b/) na raspravu o vremenu (koje će se na različit način provoditi u različitim izgrađenim prostorima) kao osnovnoj dimenziji „po mjeri čovjeka“ u urbanom planiranju. Iz navedenog proistječu dva osnovna pitanja:

1. Kakvo vrijeme najbolje odgovara za organiziranje/provođenje pojedinih društvenih djelatnosti?
2. Kakvi oblici prostornog uređenja najbolje odgovaraju takvim djelatnostima?

Pokušavajući odgovoriti na postavljena pitanja autor razvija posebnu konceptualizaciju vremena/prostora u urbanoj sredini temeljeći je na diferenciranom temporalitetu da bi došao do najosjetljivijeg dijela u svakom procesu planiranja - projektiranja zonalne strukture urbanog prostora. No, prije no što prezentiramo inovacijski karakter autorove ideje zoniranja, valja raspraviti i o ideji urbaniteta koji je prema autoru klasično bio uvijek smješten u središtu naselja (ovdje se pod urbanitetom misli na sve one karakteristike koje „grad čine gradom“ - isprepletenost tzv. centralnih funkcija, koncentraciju, nešto najsličnije Wirthovom pojmu urbanizma), a on ga zonira na periferiju, zajedno s ubrzanom vremenom koje urbanitetu najviše odgovara. Dakle, autor u izvjesnom smislu klasično poimanje centra grada „decentrira“, no prije svega kroz funkciju vremena, a ne - više ili manje - apstraktnog prostornog zoniranja. Socijalna dimenzija urbanog planiranja se duhovito prezentira slijedećim pitanjem: „... može li se od urbaniteta pobjeći u gradu, a da se ne bježi iz grada?“ (Supek, 1987:185.). Urbanitet obilježen ubrzanom vremenom podložan kolektivnom ritmu valja staviti u zonu periferije grada.

Veliku pažnju autor pridaje dimenziji usporenog vremena koje naseljava historijske dijelove grada, zoološke vrtove i parkove, odnosno zone niskog urbaniteta kojeg smješta

u centar, koji je u klasičnoj koncepciji obilježen businessom, ubrzanim vremenom i visokim stupnjem urbaniteta. U prostorima usporenog vremena osjećaj i o urbanoj sredini i o vremenu drugačiji je nego li je to u zoni visokog urbaniteta: „Postoji određena snaga, nesvjesna ali djelatna, neprobojna ali doživljajno intenzivna koju nam nameću ti prostori, pa se i naš doživljaj vremena jako ugiba pred tom snagom“ (str. 179.). Takva „Sredina (koja) nas odmah odbacuje u drugo vrijeme, prisiljava nas da drugačije hodamo i mislimo“ (str.189.).

Središte grada je prema tome karakterizirano slijedećim odlikama:

1. Usporenim vremenom
2. Organizirano je prema mjeri stalnih stanovnika, a ne povremenih posjetitelja
3. Dimenzionirano je prema mjeri slobodnog pješačkog kretanja
4. Organizirano je prema standardima porasta količine slobodnog vremena stanovnika visokourbaniziranih sredina.

Gradski zoning stoga u centru postavlja zonu temporalnog „smirivanja“, usporavanja vremena, u prijelaznoj zoni smješten je rezidencijalni kvart, a na periferiji se nalazi zona ubrzanog vremena, zona „visokog urbaniteta“. Osnovna inovacija koja se predlaže i po našem mišljenju uspješno provodi je ideja postavljanja urbanog temporaliteta u centar urbanog planiranja, pri čemu se iz dimenzije vremena „izvlače“ i različite druge „funkcije“ urbanog planiranja - njegov zoning, razmještaj sadržaja i programiranje aktivnosti. Interesantno je da autor koncept urbaniteta operacionalizira ne kako smo to uobičavali susresti - kao „duhovnu silu“ ili „snagu grada“, odnosno određeno „stanje duha“ (R. Park, vidi u: Čaldarović, 1985a), nego kao tehničku komponentu urbanog načina života koja ima svoje temporalne oznake (ubrzano vrijeme, ubrzani ritam, kolektiviteti), svoje „funkcije“ (kolektivni rad, promet, cirkulacija). Nasuprot tome, nižu razinu urbaniteta, shvaćenu kao „smirivanje“ (tehničkih) karakteristika urbaniteta, autor smješta u centar grada gdje je sve podređeno drugačijem ritmu (usporeno vrijeme), drugačijoj mjeri protoka vremena/prostora (pješak nasuprot automobilu) i gdje se vremenski horizont drugačije doživljava.

Ovakva konceptualizacija koja započinje s idejom diferenciranog vremena, a završava s idejom specifičnog zoniranja svakako je zanimljiva i može biti interesantna ne samo prosječnom čitatelju koji se interesira za aspekte života visokourbaniziranih sredina, nego i stručnjacima koji se svakodnevno bave planiranjem urbanog prostora. Problemi koji naravno postoje i s ovakvom konceptualizacijom sadržani su prije svega u određivanju granica pojedinih zona urbaniteta, odnosno temporalnosti - gdje završava jedna zona, a gdje započinje druga zona urbaniteta/temporaliteta? Kako osigurati kvalitetu željenih ciljeva, a dopustiti pluralizam urbanog čivota? Kako se suprotstaviti mijeni temporalnosti u specifičnom urbanom okviru, odnosno kako „duh vremena“ koji se s vremena na vrijeme najavljuje iz budućnosti i preuređuje sadašnjicu zauzdati na taj način da željeno, temporalnu-antropološki zamišljeno zoniranje ne bude narušeno? Budući se krećemo u području sociologije vremena, može se postaviti i pitanje na koji način će se osigurati u zoniranom urbanom prostoru polideterministička „upotreba“ tog istog prostora, odnosno manifestiranje istodobno različitih tipova temporalnosti na istim urbanim lokacijama? Problem urbaniteta se upravo i postavlja kao problem „miješanja“ funkcija, problem više kvalitete koja

se postiže nepredviđenošću, izmijenjivošću i različitošću urbane sredine naspram pojednostavljene svakodnevnice na primjer ruralnog krajolika i njemu pripadajućeg načina života. Stoga, najosjetljiviji dio u konceptualizaciji temporaliteta kao osnovice urbanog planiranja u knjizi R. Supeka *Grad po mjeri čovjeka* predstavlja, po našem mišljenju, mogućnost provođenja kontrole „raspoređivanja“ prostornih karakteristika željenih tipova temporaliteta u prostorima grada kao i prevladavanje nužno rigidne zonske podjele, ma koliko ona bila drugačija od klasične. Dakle, ponovno se nalazimo na području, krajnje skliskom, za bilo koga tko se poduhvati zoniranja i konačne izrade planova – području dobro pogođene „ljudske mjere“ u organizaciji grada i njegove složenosti. No, to je i problem koji nadilazi dimenzije „sociologije vremena“.

LITERATURA

- Adam, B. (1990). *Time and Social Theory*. Cambridge: Polity Press, U.K.
- Bergemann, W. (1992). The Problem of Time in Sociology: An Overview of the Literature on the State of Theory and Research on the „Sociology of Time“ 1900-1982. *Time and Society*, 1 (1):81-135.
- Cifrić, I. (ur.) (1992). *Razvoj: pretpostavke i ekološka protuslovlja*, Zagreb : Hrvatsko sociološko društvo.
- Čaldarović, O. (1985a). *Urbana sociologija: socijalna teorija i urbano pitanje*. Zagreb: Globus.
- Čaldarović, O. (1991b). Public Participation and Restoration in Historic Cities: The Case of Zagreb and Dubrovnik. U: Deelstra, T. and Yanitsky, O. (eds.). *Cities of Europe: The Public Role in Shaping the Urban Environment*. Moscow: Mezhdunarodnye otnoshenia Publishers, str. 163-173.
- Čaldarović, O. (1992b). Socijalno-ekološke posljedice gustine naseljenosti. U: I. Cifrić (ur.), str. 129-141.
- Giddens, A. (1987). *Time and Social Organization*. U: Giddens, A. (1987). *Social Theory and Modern Sociology*. Stanford: Stanford University Press, str. 140-165.
- Gurvitch, G. (1964). *The Spectrum of Social Time*. Amsterdam: Dordrecht.
- Gurvitch, G. (1990). Varieties of Social Time. U: Hassard, J. (ed.). *The Sociology of Time*. New York: St. Martin's Press, str. 67-77.
- Hassard, J. (1990). Introduction: The Sociological Study of Time. U: Hassard, J. (ed.). *The Sociology of Time*. New York: St. Martin's Press, str. 1-21.
- Supek, R. (1987). *Grad po mjeri čovjeka*. Zagreb: Naprijed.
- Zerubavel, E. (1993). Privatno i javno vrijeme. U: *Sociologija svakidašnjice* (ur. A. Štulhofer). Treći Program hrvatskog radija br. 42, str. 14-34.

SOCIOLOGY OF TIME – OVERVIEW OF MAJOR IDEAS AND CONCEPTS

Ognjen Čaldarović

Department of Sociology, Faculty of Humanities and Social Sciences Zagreb

Summary

Major dimensions of the “sociology of time” are discussed in this overview. It is argued that this specific sociological orientation is increasingly becoming a field of interest of many sociologists and other social scientists. Time as a variable is very difficult to be embedded into interpretative schemes and analyses, even though it represents a very important factor in the explanation of the motives and ends of human actions. Time measured by the movement of a clock is contrasted with time measured by social situations – sociologists are interested in social time that can be differentiated into many categories such as self time, interaction time, work time, free time, time “in between”, lost time, etc. Due to the fact that time passes regardless of human interventions or actions, human life could be analyzed through the changes of social time measured through the changes in the stages of human life depending on different positions a person occupies during their lifetime. In recent sociological theories, the notion of time compression (and compression of space) appears as an affirmed concept. It seems that there is less and less time, and more and more functions and duties. These are the questions that are discussed in the perspectives of the sociology of time. In the paper, major categories, concepts and theories of time, as well as contributions and ideas of major authors, are also discussed.

Keywords: *time, sociology of time, objective time, subjective time, urban time*

SOZIOLOGIE DER ZEIT– EIN ÜBERBLICK ÜBER GRUNDLEGENDE IDEEN UND KONZEPTE

Ognjen Čaldarović

Philosophische Fakultät Zagreb, Abteilung für Soziologie

Zusammenfassung

In diesem Beitrag setzt sich der Autor mit grundlegenden Dimensionen einer Art der Soziologie - „Soziologie der Zeit“ genannt - auseinander. Die Soziologie der Zeit zieht immer mehr Aufmerksamkeit von Soziologen und anderen Gesellschaftswissenschaftlern auf sich. In Gesellschaftswissenschaften kann die Zeit nur schwer in die interpretativen Analysen eingebaut werden, obwohl sie einen außerordentlich wichtigen Faktor in der Deutung menschlicher Aktivitäten darstellt. Im Unterschied zu der Zeit, die man mit einer Uhr messen kann, beschäftigen sich Soziologen mit einer besonderen Zeit, die in eine Reihe von interessanten Kategorien gegliedert werden kann, wie z. B.: Die persönliche Zeit, die Zeit der Interaktion, die Zeit der Arbeit, die Freizeit, die Zeit „dazwischen“, die verpasste Zeit, die verlorene Zeit, usw. Hinsichtlich der Unvermeidbarkeit des Flusses der Zeit, betrachtet man das menschliche Leben aus dem Aspekt der Änderung des Standes, der Ziele, und der Lagen hinsichtlich der Jahre, der jemand „besetzt“. In den neueren soziologischen Gesellschaftstheorien erscheint der Begriff der Kompression der Zeit (und des Raumes) fast wie eine Konstante. Es gibt immer weniger Zeit und immer mehr Arbeit, Beschäftigungen und Pflichten. Diese und andere Fragen werden aus der Perspektive der Zeitsoziologie diskutiert. Deswegen bietet die vorliegende Arbeit einen Überblick über die Grundkategorien, Konzepte und Überlegungen von einigen bedeutenden Autoren.

Schlüsselwörter: *Zeit, Soziologie der Zeit, objektive Zeit, subjektive Zeit, urbane Zeit*